

Причини та демографічні наслідки голоду 1932-1933 рр.: два погляди на одне явище (до 79-ї річниці Голодомору 1932-33 років)

Аналіз сучасної української історіографії засвідчує, що більшість науковців схиляються до думки, згідно якої головною причиною голоду 1932-1933 рр. в Україні було вилучення у селян збіжжя на основі надмірних хлібозаготівельних планів, встановлюваних за рішенням вищих партійних органів. Збільшення обсягів хлібозаготівель ще більше ускладнило ситуацію на селі, яка склалася в результаті політики розкуркулення й примусової колективізації та пов'язаної з ними руйнації традиційної системи землеробства. Власне, таке пояснення причин голоду є характерним для більшості дослідників цієї проблематики.

Разом з тим, сутність надмірних хлібозаготівель, їх спрямованість та головна мета істориками оцінюється по-різному.

Так, прихильники так званої геноцидної версії голоду 1932-1933 рр. (Г. Касьянов охарактеризовує її як «канонічний дискурс Голодомору», що є домінуючим в національній історіографії), зокрема С. Кульчицький (засновник «канонічного дискурсу»), В. Марочко, В. Сергійчук, О. Веселова, Г. Капустян та інші при аналізі хлібозаготівельної політики акцентують увагу на етнонаціональному чиннику та штучній природі голоду. За їх словами, це дає підстави говорити про голод як голодомор-геноцид (варіації: терор голодом, голодний мор, людомор, етноцид), тобто усвідомлену політику радянського керівництва, проваджену на українських землях з метою подолати так званий «ухил до українського націоналізму».

Зокрема, на брифінгу, проведеному в листопаді 2008 р. на «Радіо Свобода», тодішній заступник голови Українського інституту національної пам'яті В. Верстюк наголосив, що Великий голод 1932-1933 рр. було використано для придушення прагнення українців до незалежності, знищення соціально-економічної бази української національної ідеї та задля знищення української нації як такої. Головними причинами Голодомору завідувач кафедри міжнародного права Києво-Могилянської академії М. Антонович на брифінгу назвала такі: «По-перше, страх перед українізацією, яка вийшла за рамки, що їх собі передбачав Сталін та його оточення. По-друге, бажання якщо не знищити повністю (українців було занадто багато, щоб їх усіх знищити), то ослабити до такої міри, щоб українці вже не могли мріяти про вихід із СРСР, про незалежність. І – тоталітарний, авторитарний режим».

Якщо перебіг голоду протягом 1932 р. в Україні мав риси загальносоюзного, то з кінця 1932 – початку 1933 рр. це явище набуло ознак голодомору.

Для обґрунтування цієї версії наводяться такі документи:

1. Постанова ЦК КП(б)У «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р., яка містила пункт про натуральні штрафи, зокрема приписувалося в колгоспах, які допускають злісне розкрадання хліба та зрив хлібозаготівель, «застосовувати натуральні штрафи у вигляді встановлення додаткового завдання по м'ясозаготівлям у розмірі 15-місячної норми здачі» для даного колгоспу м'яса як по усупільненій, так й індивідуальній худобі колгоспника.
2. Спільна постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 6 грудня 1932 р. «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі».
3. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хід хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях» від 14 грудня 1932 р., у якій «проблеми» хлібозаготівель в Україні та на Північному Кавказі пов'язувалися безпосередньо з «неправильно проведеною» політикою українізації.

4. Директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про запобігання масового виїзду селян, які голодують» від 22 січня 1933 р., якою заборонявся виїзд за межі території Радянської України та Кубані.

В українських селян вилучали все продовольство, села оточувалися військами і були приречені на вимирання, що на фоні вивозу українського збіжжя за кордон можна кваліфікувати як геноцид проти українців. При цьому прихильники вказаної версії для її підкріплення використовують авторські інтерпретації положень Конвенції ООН 1948 р. «Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього».

Критики геноцидної версії, переважно не відкидаючи сам факт голоду 1932-1933 рр., його масштабності та жахливих наслідків, вказують, що він виник як наслідок дій керівництва СРСР та УРСР, спрямованих на масштабну реорганізацію сільського господарства, що мала комплексну мету: мобілізацію ресурсів сільського господарства для забезпечення потреб індустріалізації та урбанізації; забезпечення продовольством армії та пролетаріату; ліквідацію традиційного сільського укладу як економічно непродуктивного та соціально ворожого, перетворення села на «соціалістичну фабрику» – і, відповідно, подолання опору селянства цій політиці. Ці дії призвели до масштабної дезорганізації аграрного сектору економіки, вони супроводжувалися крайніми проявами насильства до сільського населення. До цього додалися несприятливі погодні умови, навмисне загострення соціального конфлікту на селі та некомпетентність партійних і державних функціонерів.

Прибічники так званої «індустріалізаційної» версії (назва досить умовна) наголошують також на тому, що голод 1932-1933 рр. можна зрозуміти лише на тлі геополітичних процесів у контексті протистояння СРСР та капіталістичного світу та невідворотнього майбутнього масштабного воєнного зіткнення. Це вимагало від радянського керівництва пошуку адекватних рішень у відповідь, насамперед невідкладного підвищення рівня обороноздатності для відсічі ймовірної агресії та ведення великої війни. В свою чергу, це потребувало значних валютних коштів, які могли дати лише експортні поставки, насамперед українського збіжжя.

Аналізуючи проблему демографічних наслідків голоду 1932-1933 рр. в українській історіографії, варто відзначити, що вона як складова «війни жертв» є однією з найбільш заполітизованих і, як наслідок, постійно стає об'єктом різноманітних спекуляцій.

В розпорядженні дослідників є результати переписів 1926 і 1937 рр., а також щорічні дані про механічний та природний рухи населення. Реєстрація природного руху за 1932-1933 рр., хоч і неякісно, проте все ж проводилася, тому є відповідна статистика, а також фахові методики Інституту демографії і соціальних досліджень. Проте в публічному просторі зустрічаються різні оцінки від 3 до 7 млн. осіб померлих. За словами С. Кульчицького, перші наукові оцінки рівня смертності в Україні були опубліковані ще в 1990 р. Відтоді демографи з України, США, Австралії та Франції на підставі аналізу радянської демографічної статистики дають приблизно співставний результат, згідно якого природний рівень смертності в Україні у 1932-1933 рр. був перевищений на 3-4 млн. осіб. Падіння рівня народжуваності внаслідок голоду підвищує сукупні демографічні втрати до 5 млн. осіб. З урахуванням смертності на Північному Кавказі (згадані автори при реконструкції Голодомору до загальноукраїнської картини включають Кубань, заселену переважно етнічними українцями) втрати від голоду наближаються до 6 млн. осіб.

Разом з тим, називаючи втрати від голоду 1932-1933 рр., нерідко офіційні представники України кон'юнктурно керувалися даними, запозиченими з видань української діаспори, що перебували в діапазоні від 7 до 10 млн. осіб.

Для порівняння: на брифінгу 14 січня 2010 р. голова СБУ В. Наливайченко повідомив, що остаточна кількість людських втрат України від Голодомору 1932-1933 рр. складає 10 млн. 63 тис. осіб. Такі висновки зробив Апеляційний суд м. Києва, вивчивши матеріали кримінальної справи за фактом здійснення геноциду в Україні в 1932-1933 рр., уточнив В. Наливайченко. З цих втрат 3 млн. 941 тис. осіб померли безпосередньо від голоду (цифра співставна з даними С. Кульчицького) і 6 млн. 122 тис. осіб складають ненароджені (вочевидь, цифра дискусійна).

Використано матеріали публікацій та електронних ресурсів:

Касьянов Г. *Danse macabre: Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). – К.: Наш час, 2010. – 271 с.

Кульчицький С.В. *Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків*. – К.: Наш час, 2008. – 239 с.

Солдатенко В. *Голодний тридцять третій: суб'єктивні думки про об'єктивні процеси // дзеркало тижня*. – № 24. – 28 червня 2003 р.

Український хліб на експорт: 1932-1933 / Упоряд.: В. Сергійчук; редкол.: Г. Боряк та ін. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 432 с.